

УДК 327

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: КОНСТРУКТИВІСТСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

ШАПОВАЛОВА О.І.,
кандидат
політичних наук,
доцент кафедри
зовнішньої політики
і дипломатії
Дипломатичної
академії України
при Міністерстві
закордонних справ
України

У статті проаналізовано специфіку конструктивістської концептуалізації соціальних структур у міжнародних відносинах і продемонстровано, як іманентні особливості соціальних структур як конструйованих міжсуб'єктивних феноменів зумовили трансформацію наукового розуміння структуризації міжнародної системи в рамках соціального конструктивізму. Автор доводить, що нематеріальна, ідейна природа соціальних структур означає істотне підвищення ролі акторів в їх конструюванні і міжсуб'єктивному поширенні, що автоматично посилює роль суб'єктного рівня міжнародної системи та унеможливує підтримання у конструктивістському мисленні уявлення про абсолютну онтологічну незалежність її структурного рівня. Конструктивістська концептуалізація також значно розширює спектр потенційних ефектів та форм впливу структури на акторів, що, при збереженні істотних розбіжностей стосовно ступеню автономності соціальних структур, їх співвідношення із матеріальними структурами, інтенціональної якості та відносної сталості, запроваджує у теоретичний апарат конструктивізму істотний елемент варіативності і, фактично, унеможливує попереднє формулювання однозначних універсальних наукових гіпотез щодо взаємодії структурного і суб'єктного рівнів міжнародної системи.

Ключові слова: соціальні структури, міжнародні відносини, соціальний конструктивізм, дилема агент-структура, автономність, інтенціональність, конструювання.

Становлення соціального конструктивізму як окремої парадигми теорії міжнародних відносин відбувалось не в останню чергу під впливом масштабних дебатів навколо так званої «дилеми агент-структура», що точились у міжнародно-політичній на-

уці наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років¹. Прагнення вийти у розв'язанні цієї дилеми за межі однозначної детерміністичної казуальності, яка зводить один її компонент до іншого, спонукало фундаторів конструктивістського напрямку до пошуку альтернативних уявлень про співвідношення структурного та суб'єктного рівнів системи міжнародних відносин. Адже будь-яка «однобічна» інтерпретація цієї дилеми нівелювала її аналітичну цінність – пояснення дій акторів впливом структури перетворює її на незалежну змінну, що не потребує власної проблематизації, і навпаки².

Конструктивізм не міг задовольнитися жодним з цих «простих» рішень також тому, що вони не узгоджувалися із специфікою його онтологічної бази. Відштовхуючись від уявлення про соціальну природу політичних реалій, конструктивізм тим самим ставав на шлях ревізії традиційного бачення структуризації міжнародних відносин і концептуалізації структури як соціальної категорії на протигагу матеріалістичному її розумінню в межах неореалізму та неолібералізму. У конструктивістському баченні міжнародна дійсність структурувалась не лише дистрибуцією матеріального потенціалу в системі, але й ідейними, нормативними та культурними факторами, які породжують власні, соціальні структури³.

Дана стаття має на меті проаналізувати специфіку концептуалізації феномену соціальних структур у міжнародних відносинах в рамках парадигми соціального конструктивізму і продемонструвати, як долучення ідейно-соціального виміру міжнародних реалій до онтологічної бази міжнародно-політичної науки, разом із уявленням про їх конструйовану, а не апіорі визначену природу, зумовило трансформацію наукового розуміння структуризації міжнародної системи, і які складнощі та суперечності постали перед конструктивізмом на цьому шляху.

Враховуючи підвищену увагу до цього, одного з фундаментальних теоретичних питань соціального конструктивізму, не дивно, що світова наукова література налічує чимало праць з цієї проблематики. Перша хвиля дебатів щодо дилеми агент-структура і альтернативних шляхів її розв'язання була представлена у серії полемічних статей А. Вендта, В. Карлснеса, М. Холліса та С. Сміта, Д. Десслера, Р.Л. Доті, К. Уайт та Х. Гоулда. Оформлення конструктивізму у самостійну парадигму в середині 90-х років проявилось у низці узагальнюючих публікацій, автори яких прагнули дати якнайбільш

повну характеристику цього наукового напрямку, в тому числі його розумінню феномену структури міжнародної системи. До них належать статті Е. Адлера, Т. Хопфа, В. Кубалкової, К. Рейс-Сміта а також пізніші огляди Дж. Чекеля, Т. Флокарт, П. Коурта тощо.

Систематизація теоретичних засад конструктивізму дала поштовх численним емпіричним науковим пошукам задля застосування отриманих уявлень до аналізу практичних міжнародних проблем та вироблення окремого конструктивістського бачення низки міжнародно-політичних феноменів. В рамках таких пошуків базові теоретичні засади даної парадигми отримували подальший розвиток, еволюціонуючи відповідно до дослідницьких завдань науковців. Однак, така еволюція носила дещо партикулярний характер, адже поглиблення уявлень про окремі соціальні феномени міжнародних відносин, як то міжнародні норми, інститути, дискурси та ідентичності, призводило до поглиблення розбіжностей і протиріч у поглядах на ці феномени як такі. Причому ці розбіжності не завжди знаходили належне відображення у конструктивістській теоретичній думці, оскільки ґрунтовного переосмислення теоретичних засад даної парадигми за результатами цих емпіричних пошуків досі не відбулося, що багато в чому стримує розвиток теоретичного потенціалу конструктивізму.

У даній статті зроблена спроба такого переосмислення і вдосконалення базових теоретичних положень конструктивізму про природу та властивості соціальних структур. Для цього ці положення, сформульовані у згаданих працях фундаторів даної парадигми, піддаються критичному аналізу з урахування результатів дослідженнями дії конкретних соціальних структур, отриманих такими науковцями, як М. Фіннемор, К. Сіккінк, Дж. Чекець, О. Вевер, Л. Хансен, М. Куркі тощо.

Пристаюючи до характеристики конструктивістської концептуалізації соціальних структур, слід відзначити, що запровадження поняття соціальних та ідейних структур до ареалу міжнародно-політичної науки з самого початку ставило перед конструктивізмом три важливі наукові завдання. По-перше, йому потрібно було довести існування таких структур і розкрити способи, в яких ці структури проявляються у міжнародних відносинах. На відміну від дистрибуції матеріального потенціалу і критерію наявності чи відсутності єдиного світового уряду як підстави для констатації

стану ієрархічності чи анархічності міжнародної системи, соціальні структури не є самоочевидними феноменами. Їх існування складно піддається чіткому встановленню, у більшості випадків їх можна лише логічно вивести з тих чи інших проявів поведінки або риторики акторів. Тому визначення того, чим є і в яких формах проявляються соціальні структури є одним з фундаментальних онтологічних питань конструктивізму. По-друге, окрім того, що соціальні структури існують, конструктивізму слід було довести, що вони дійсно мають вплив на акторів, причому власний вплив, автономний від матеріальних структур. І по-третє, як вже стверджувалось, визнання соціальної природи політичних реалій саме по собі підвищувало роль акторів та їхніх інтенціональних дій в їх конструюванні. Тому посилення суб'єктного виміру даної дилеми шляхом вироблення моделі того, як актори впливають на структуру, видавалось немінучим кроком на шляху розбудови теоретичного апарату цієї парадигми.

Завдання доведення наявності соціальних структур вирішувались представниками конструктивізму шляхом виявлення та демонстрації тих випадків поведінки акторів, які не могли бути пояснені з точки зору раціональних інтересів чи казуальної дії матеріальних структур. Особлива увага приділялась випадкам, коли різні за своїми характеристиками та потенціалами актори вдавались до тотожних або схожих дій, які могли бути спричинені засвоєнням ними тих чи інших ідейних установок у визначеному міжнародному контексті, які породжують власну логіку належності⁴. У такому разі соціальні структури розумілись як «колективне знання»⁵ або міжсуб'єктивно утверджені соціальні значення⁶.

Онтологічна специфіка соціальних структур зумовила переосмислення їх ролі і функцій у міжнародній системі, а з ним і переосмислення епістемологічної сутності дилеми агент-структура. Класичне структуралістське бачення у міжнародних відносинах передбачає, що структури формуються незалежно від волі та властивостей акторів внаслідок нерівномірного розподілу матеріального потенціалу у системі і здійснюють автоматичний прямий та опосередкований вплив на їх поведінку⁷. При цьому екзогенна природа акторів, властивості яких є заданими апіорі і передують формуванню системних структур, фактично, виносить їх самих за межі структурного впливу. Тобто актори за своєю онтологічною сутністю є окремими і не-

залежними від структур, які, у свою чергу, тільки «коригують» їхню поведінку. За такого розуміння зміст дилеми агент-структура полягає лише у з'ясуванні того, наскільки абсолютно автономна за своїм походженням матеріальна структура обмежує або визначає практичну поведінку абсолютно автономних у своїх властивостях і преференціях, функціонально подібних акторів.

У конструктивістському мисленні міжсуб'єктивна природа соціальних структур, а також ендогенізація суб'єктності та мотивації акторів значно розширює коло потенціальних форм впливу, причому за обома векторами даної дилеми. Конструктивізм ставить питання про те, як структура може визначати не лише поведінку акторів у міжнародному середовищі, але й їх суб'єктність, властивості, внутрішню організацію та мотивацію, і, відповідно, як властивості та поведінка акторів уможливають підтримання соціальних структур і їхні структуруючі ефекти, які у такому розрізі вже не можуть вважатися абсолютно автономними від акторів⁸. За висловом Е. Адлера, конструктивізм розкриває взаємозв'язок між засадами міжнародних процесів на мікро- і макрорівнях⁹, не прагнучи обґрунтувати ані його детерміністичний характер, ані превалювання одного рівня над іншим. Пошук «кінцевої зупинки» у цій дилемі не є первинним завданням конструктивізму.

Вплив структури на акторів розглядається у конструктивізмі з подачі А. Вендта у подвійному ключі з поділом на казуальний і конститутивний. Казуальний вплив в інтерпретації Вендта має місце тоді, коли між структурою і акторами зберігається значний ступінь автономності, а структура впливає на окремі властивості, інтереси чи дії актора, але не впливає на його онтологічну сутність в цілому¹⁰. К. Рейс-Сміт вважає, що соціальні структури здійснюють казуальний вплив на акторів трьома шляхами: по-перше, вони визначають «обсяг можливого», тобто уявлення акторів про можливий спектр дій у тих чи інших ситуаціях, по-друге, соціальні структури формують засади для легітимізації акторами своїх дій, і по-третє, встановлюючи критерії легітимності, соціальні структури тим самим накладають відповідні обмеження на мотивацію і поведінку акторів¹¹.

Конститутивний вплив, у свою чергу, проявляється у тому, як структура визначає актора як такого і задає його конститутивні властивості, без яких він не може уявлятися та підтримувати свою суб'єктність. Структури конституують акторів

уможливаючи їхнє існування у відповідних іпостасях та встановлюючи базові соціальні значення даного типу суб'єктності. Так, соціальні структури мають конститутивні ефекти, наприклад, встановлюючи порядок субординації, в якому певні індивіди чи інститути можуть виконувати відповідні ролі, неможливі поза рамками такого порядку. У цьому руслі Вендт часто наводить приклад відносин між господарем і рабом, які не існують за межами спільного розуміння сутності цих ролей, але при цьому таке спільне розуміння може мати і казуальні ефекти на осіб, що виконують ці ролі, виступаючи в якості незалежного і темпорально попереднього чинника їхніх бажань та поведінки¹². Тобто для Вендта казуальний та конститутивний вплив соціальних структур не є взаємовиключним, навпаки, він пропонує шляхи їх синтезування в єдиній моделі, але при цьому наголошує на необхідності розрізнити їх в аналітичному плані.

Однак, при тому, що конститутивний ефект соціальних структур є одним з базових положень конструктивізму, різні його течії мають на увазі і, відповідно, орієнтують свої дослідження на різні соціальні феномени, які по-різному фіксують та відтворюють структури соціальних значень, а тому пропонують відмінні способи концептуалізації соціальних структур і, як наслідок, відмінні шляхи вирішення дилеми агент-структура¹³. Від того, чи розуміються під соціальними структурами культура, правила, норми, інститути, домінуючі чи гегемонічні дискурси, залежить онтологічна та теоретична якість цих структур, а з нею і характер їхньої структурируючої дії.

Основна відмінність між цими феноменами полягає у ступені їхньої формальної фіксації та об'єктивізації по відношенню до акторів. Дія універсально визнаної міжнародної норми вочевидь відрізняється від дії імпліцитно поширеного базового принципу, що не має формального закріплення, причому не тільки через те, що вони у неоднаковій мірі легітимізують втілені в них соціальні значення, але й тому, що вони у неоднаковій мірі встановлюють прямий зв'язок із практиками, що асоціюються з цими значеннями. Міжнародна норма, як правило, відносно чітко встановлює коло дозволених або заборонених нею дій, і часто підкріплена інституційними механізмами, покликаними дбати про її дотримання, тоді як умовні принципи чи домінуючі дискурси здебільшого таких механізмів не мають і тому залежать у своєму підтриманні від того, з якими практиками їх

схильні асоціювати індивідуальні актори. З цієї причини, вчені, що досліджують конститутивний вплив міжнародних норм на політику держав часто тяжіють до репрезентації останніх як, фактично, нормативно-адаптивних спільнот, соціалізація яких до міжнародного співтовариства призводить до засвоєння ними конститутивних норм, що визначають їхню ідентичність, в тому числі схильність до конфліктної чи кооперативної поведінки¹⁴.

Звідси можна сказати, що соціальні структури мають диференційовані структурируючі ефекти для акторів залежно від ступеню експліцитності форм закріплення соціальних значень та ступеню однозначності зв'язку із асоційованими з ними практичними діями.

Разом з тим, відмінності у типах соціальних структур породжують розбіжності в інтерпретації їх походження та ефектів. Основними серед них є розбіжності у питаннях ступеню автономності соціальних структур, їх співвідношення із матеріальними структурами, їх інтенціональної якості та відносної сталості.

Питання *онтологічної автономності* соціальних структур, як вже можна зрозуміти з наведеного огляду, є одним з магістральних для конструктивістської концептуалізації структури, оскільки без підтримання принаймні мінімальної її автономності розмежування структурного і суб'єктного рівнів аналізу саме по собі втрачає свій сенс¹⁵. Але з іншого боку, відштовхуючись від ідеї про соціальну та конструйовану природу політичних феноменів, конструктивізм не може пристати на тезу про абсолютну автономність соціальних структур. Відповідно, між цими двома «екстремумами» виникає поле для численних «проміжних» варіантів того, як соціальні структури залежать чи не залежать від властивостей чи поведінки акторів. Найбільш поширеним і водночас найбільш суперечливим для конструктивізму є уявлення, сформульоване А. Вендтом ще в одній з його ранніх статей, про те, що соціальні структури не існують окремо від мотивів та дій акторів, в яких вони репродукуються, а тому їхні структурні ефекти залежать від усвідомлення та втілення у практичній поведінці акторів¹⁶. У межах критичного конструктивізму ця думка набуває ще більш радикального вигляду і перетворюється на тезу про те, що структури, фактично, існують лише настільки, наскільки вони фігурують в уяві акторів, і наскільки вони беруть їх до уваги в ході формулювання та реалізації влас-

них інтересів¹⁷. За такого розуміння суттєво звучуться не лише онтологічна автономність структури, але й її здатність здійснювати прямий казуальний вплив на акторів, оскільки її ефекти опосередковуються їхнім уявленням про структуру.

Разом з тим, представники поміркованого конструктивізму, зосереджуючись на більш експліцитних формах соціальних структур, таких, як норми та інститути, навпаки тяжіють до визнання більшої їхньої самостійності по відношенню до феноменів суб'єктного рівня, в тому числі сприйняття їх акторами. Вони стверджують, що норми можуть визначати преференції акторів безвідносно до внутрішніх особливостей чи функціональних потреб останніх¹⁸. Вони не є похідними від інтересів, навпаки, вони їм передують, створюючи середовище для формування преференцій акторів, а тому мають розглядатися в якості незалежних змінних¹⁹. Втім, навіть в рамках поміркованого конструктивізму такий однозначний «нормативний структуралізм» поділяється не всіма його представниками, деякі з яких вказують на наявність на суб'єктному рівні певних «фільтрів» або проміжних змінних, що опосередковують вплив нормативних структур. Але якщо у критичній течії в ролі таких «фільтрів» виступають власні уявлення акторів, їх конститутивні та ідентифікаційні властивості, то адепти поміркованій версії вбачають у цій якості внутрішній нормативний контекст акторів. Так, М. Фіннемор і К. Сіккінк визнають, що міжнародні норми завжди здійснюють свій вплив крізь фільтр внутрішніх інститутів та норм²⁰. Дж. Чекель, розвиваючи цю тезу, доводить, що внутрішні структури є механізмом, який транспонує міжнародні норми до національного політичного поля, а ступінь резонування міжнародних норм і відповідних їм внутрішніх норм визначає міру, в якій міжнародні норми матимуть конститутивний і казуальний ефекти на конкретних акторів²¹.

Описані відмінності у розумінні онтологічної автономності соціальних структур від тих чи інших якостей акторів, по суті, зводяться знов-таки до проблеми їх диференціації, оскільки виробити єдиний і несуперечливий критерій соціальної структури, який би фіксував сталу міру їхньої автономності не представляється ані можливим, ані доцільним. Ми не можемо раз і назавжди встановити, наскільки автономними є усі соціальні структури як такі. Натомість, необхідно провести певну градацію соціальних структур, яка б дозволяла розрізняти умови, за яких вони можуть чи

не можуть існувати у відносній незалежності від суб'єктних якостей акторів.

Один з варіантів такої градації пропонує А. Вендт у своїй засадничій монографії, пропонуючи поділ соціальних структур на мікро- і макроструктури, де перші позначають структури взаємодій акторів, а другі – загальносистемні структури²². В його інтерпретації, на відміну від класичного структуралізму К. Уолтца, макроструктури залежать у своїй репродукції від акторів та мікроструктур їхньої взаємодії, але при цьому мають власні казуальні механізми, які не можуть бути зведені до певного набору елементів нижчих онтологічних рівнів. Вендт стверджує, що завдяки ефекту «множинної реалізації» одні і ті самі макроструктури можуть відтворюватися за різних комбінацій мікроструктурних основ, тому розуміння їхньої казуальної і конститутивної дії потребує не лише розуміння таких основ, які, тим не менш, не можна залишати поза увагою, а перш за все визначення їх власних онтологічних якостей²³. Тобто, хоча Вендт цього чітко не артикулює, його поділ соціальних структур на мікро- і макро- базується саме на ступені їхньої автономності. Це впливає з того, як він втілює ці структури у поняттях «спільного» і «колективного» знання, де «спільне знання» існує в мій мірі, в якій його плекають актори, і тому залежить від їхніх індивідуальних та міжсуб'єктивних уявлень, тоді як «колективне знання», за його виразом, являючи собою макроструктурний феномен, уособлює стійкі, визнані у самостійній якості і, можна сказати, об'єктивовані конструкції, які генерують сталі казуальні та конститутивні ефекти незалежно від того, поділяють їх конкретні актори чи ні²⁴.

Загалом, формування такої градації видається доволі перспективним кроком, який дозволяє поєднати в єдиній моделі різні рівні онтологічної автономності соціальних структур. Однак, при цьому в інтерпретації Вендта залишаються нерозкритими декілька важливих аспектів цієї моделі, без яких її складно застосовувати до аналізу емпіричної дійсності, в тому числі у дослідженні зовнішньої політики. У першу чергу йдеться про походження мікро- і макро- соціальних структур. Якщо перші виникають внаслідок міжсуб'єктивного утвердження певних ідей в ході взаємодій між акторами, то звідки виникають другі, з тверджень Вендта чітко не впливає. Незрозуміло, чи постають макроструктури в результаті еволюції та закріплення на вищому шаблі певних мікроструктур чи їхніх

комплексів, чи вони формуються в окремий спосіб, одразу з власними автономними казуальними механізмами? І що дозволяє відносити певну соціальну структуру до макрорівня – її зміст, сталість чи масштаб охоплення? Наприклад, М. Фіннемор і К. Сіккінк вважають, що поворотним етапом в процесі «нормативного каскаду», тобто утвердження міжнародної норми, є її прийняття критичною масою у третину існуючих у світі держав, а завершується цей процес перетворенням норми на належну даність та її інтерналізацією до того стану, коли вона вже не є предметом публічних дебатів²⁵. Зрештою, за яких умов можна констатувати ефект «множинної реалізації» соціальних структур, щоб встановити їх належність до макрорівня?

На наш погляд, градацію соціальних структур з точки зору їх онтологічної автономності доцільніше проводити на основі вже згаданих критеріїв ступеню експліцитності форм об'єктивації і закріплення соціальних значень та ступеню однозначності зв'язку із асоційованими з ними практичними діями. У такому випадку можна не обмежуватись лише двома рівнями соціальних структур і ввести у таку градацію елемент континуальності, допускаючи можливість еволюції соціальних структур від нижчих шаблів до вищих і навпаки. Адже квінтесенцією структур будь-якого рівня є відповідні соціальні значення, які набувають структурної ролі в силу утвердження їх в якості прийнятних і належних у певному контексті. Характер контексту та форма закріплення визначають структурний рівень даних значень, тоді як способи їх репродукції та якість зв'язку із асоційованими практиками встановлюють ступінь залежності від властивостей і дій акторів – якщо репродукція даного структурного значення пов'язана із чітко окресленим або інституціоналізованим колом практик, можливості акторів із самостійного їх визначення звужуються, а звідси зменшується (але не зникає взагалі) і залежність цих соціальних значень і відповідних їм структур від мотивації чи властивостей акторів. Про це, власне, веде мову Вендт, коли каже, що колективне знання стимулює акторів до здійснення певних практичних кроків навіть, якщо вони не поділяють окремих його нарративних складових²⁶. І хоча він при цьому має на увазі стійкі, історично укорінені маркери або репрезентації, відданість яким має конститутивний ефект для індивідів, визначальну роль тут грають не конкретні форми закріплення соціальних значень, а якість їх зв'язку з колом асоційованих практик. У тому ж

разі, коли такого кола практик для даного значення не існує або зв'язок із ним є недостатньо чітким, актори мають змогу власноруч, більш чи менш довільно їх визначати, внаслідок чого роль численних «проміжних змінних» суб'єктного рівня може істотно зростати.

На основі такого уявлення можна сформулювати і умови виникнення ефекту «множинної реалізації» соціальних структур. Такий ефект може мати місце у двох випадках: по-перше, коли діапазон асоційованих практик є доволі широким або зв'язок з відповідними соціальними значеннями недостатньо чіткий, що дозволяє підтримувати ці значення, репродукуючи їх у відмінних практичних діях; і по-друге, коли соціальні значення об'єднані в рамках певного концепту, інституту або контейнеру, який сам по собі є настільки седиментованим у даному контексті, що може утримуватися навіть у тому разі, якщо первинні його значення і практики зазнають змін. Так, набір соціальних значень і практик, що наповнюють інститут державного суверенітету, за останнє століття був явно і неодноразово трансформований, однак сам інститут як такий залишається чинним. Неважно побачити, що в обох випадках ефект «множинної реалізації» утворюється за якісно різних обставин, які докорінно відрізняються з точки зору онтологічної автономності структур. Якщо у першому випадку йдеться про ситуацію слабкої автономності, що дозволяє акторам довільно визначати асоційовані практики, то другий демонструє ситуацію найбільшої автономності соціальних структур внаслідок об'єктивації базових конструктів – контейнерів соціальних значень. Це означає, що ефект «множинної реалізації» сам по собі мало що говорить про ступінь онтологічної автономності структур, що дещо знижує аналітичну цінність їхньої градації, запропонованої А. Вендтом.

Тут потрібно відзначити ще той момент, що ступінь автономності не є тотожним ступеню міцності соціальних структур, який, у свою чергу, залежить від рівня їх інтерналізації. Так, у міжнародних відносинах існує чимало прикладів того, як формально не закріплені, але глибоко інтерналізовані соціальні значення утворюють настільки міцні соціальні структури, що їх ефекти переважають над формальними нормами. Зокрема, на цьому феномені побудована теорія співтовариств безпеки або спільнот, консолідованих навколо певної колективної ідентичності²⁷.

У питанні *співвідношення матеріальних і соціальних структур* між представниками різних течій конструктивізму також зберігаються серйозні відмінності. Магістральною у цьому питанні є з'ясування того, чи здатні матеріальні структури здійснювати власний, самостійний вплив, чи їхні структуруючі ефекти повністю визначаються структурами ідей та інтересів. Згідно з базовими положеннями конструктивізму, матеріальні феномени набувають відповідної ваги лише по мірі того, як актори наділяють їх соціальними значеннями. Тому примат соціальних структур над матеріальними є для конструктивізму загальноприйнятою і відносно беззаперечною позицією, особливо зважаючи на те, що тільки соціальні структури можуть здійснювати конститутивний вплив на акторів. Але автономна онтологічна якість матеріальних структур визнається не всіма представниками цієї парадигми. Так, А. Вендт вважає, що матеріальні умови до певної міри відіграють самостійну роль у міжнародних відносинах, але вони не можуть визначати структуру соціальних систем поза рамками ідей та інтересів²⁸. Ця його теза є предметом активної критики, особливо з боку тих конструктивістів, що орієнтуються на дискурсивний аспект міжнародних реалій. В їхньому баченні, дискурс є тим виміром, в якому продукуються та поширюються соціальні смисли і значення²⁹, які власне і конституують політичну реальність. Постулюючи на основі цього уявлення онтологічну первинність дискурсу, вони прямо чи імпліцитно відкидають можливість набуття матеріальними феноменами власної позадискурсивної ролі³⁰.

Для конструктивізму це не є окремим, дискретним теоретичним питанням, оскільки воно визначає епістемологічну цінність цієї парадигми – якщо конструктивізм визнає незалежність матеріальних структур, то він імпліцитно погоджується з тим, що існують окремі теорії, які пояснюють їх функціонування, тоді як його завдання полягає виключно у дослідженні соціальних структур³¹. До того ж, відповідь на це питання визначає те, як у конструктивістському підході уявляється структура міжнародної системи загалом – чи як багаторівнева конструкція, в якій кожна площина функціонує за власними принципами, чи як цілісне утворення, в якому соціальні і матеріальні компоненти об'єднані в єдину конфігурацію із єдиними правилами функціонування. Потрібно визнати, що заглиблення у більш конкретні проблеми та сегменти міжнародних відносин, а також численні спро-

би виробити емпіричну «дослідницьку програму» призвели до деякої партикуляризації конструктивізму в останні півтора десятиліття, наслідком чого є відхід від побудови загальної теоретичної моделі міжнародної системи на користь розробки теорій середнього рівня, здебільшого розвиваючи ідеї про два основні соціальні феномени – норми та ідентичність. Власне, монографія А. Вендта, за всієї критики, до сих пір залишається найбільш амбітною спробою виробити цілісну конструктивістську теорію міжнародних відносин³². З огляду на це, питання співвідношення і взаємодії матеріальних та соціальних структур у структуризації міжнародної системи залишалось в останні роки на другому плані теоретичного порядку денного конструктивізму³³.

У питанні *інтенціональної якості* соціальних структур перед конструктивізмом стоїть аналогічна проблема, яку І. Клод сформулював у 1960-х роках по відношенню до балансу сил, провівши розмежування між цілеспрямованим та автоматичним його утворенням³⁴. У першому випадку баланс сил виступав продуктом інтенціональних дій акторів, у другому виникав автоматично як побічний продукт взаємодій між ними безвідносно до їхньої волі. У структуралістському баченні К. Уолтца твердження про онтологічно незалежний характер структури, фактично, виключало будь-яку можливість її інтенціонального походження – структура, на його думку, формується як певна конфігурація або принцип впорядкування елементів системи, який не пов'язаний не тільки з інтенціональними прагненнями акторів, але і з якістю взаємодій між ними³⁵. Пізніше Вендт доводить, що в уолтцівській концептуалізації структури імпліцитно присутній вагомий реляційний та навіть ідейний вимір³⁶, але теза про те, що структура визначається дистрибуцією матеріального потенціалу в системі і тому не може задаватися ані властивостями, ані преференціями, ані інтенціональними діями акторів, довгий час залишалась аксіомою для структуралістських підходів у міжнародно-політичній науці.

У конструктивізмі відлуння цієї тези проявлялось у помітній схильності до інтерпретації соціальних феноменів та структур в есенціалістському ключі як сталих самостійних конструкцій, що виникають «самі собою» в процесі практичної взаємодії між акторами незалежно від їхнього бажання. Говорячи нашими термінами, практики, що втілюються акторами в ході взаємодій, зумовлюють

становлення міжсуб'єктивних спільних розумінь, які поступово екстерналізуються та утворюють соціальні структури³⁷. Власне, така інтерпретація у дусі символічного інтеракціонізму найбільше корелювала із домінуючим у «мейнстрімі» теорії міжнародних відносин холістичним уявленням про системну структуру, а тому була взята на озброєння тими провідниками конструктивізму, які прагнули довести його життєздатність як повноправної парадигми міжнародно-політичної науки. У цьому контексті примітно, що у своїх ранніх працях А. Вендт визнавав, що соціальні структури походять як від інтенціональних, так і неінтенціональних наслідків дій акторів³⁸, але вже у монографії схиляється до подібної інтерпретації, принаймні у тому, що стосується макроструктур.

Разом з тим, по мірі заглиблення у вигоди соціальних структур дана інтерпретація була поставлена під сумнів. По-перше, структури в ній постають як невіддільні від практичних дій акторів, що робить межу між ними, а звідси і онтологічну автономність структур доволі умовною³⁹. А по-друге, відтворення певних практик саме по собі не здатне сформувати спільні соціальні значення, допоки такі значення не будуть чітко артикульовані. Тому інкрементальне поширення практик навіть у системному масштабі ще не формує соціальну структуру.

Соціальні структури утворюються в результаті об'єктивації і закріплення у тій чи іншій формі певних соціальних значень та конструктивів, які як продукти конструювання неодмінно беруть свій початок в інтенціональних діях конкретних акторів. З цієї причини, соціальні структури, як ми вже підкреслювали, не можуть бути позбавлені інтенціональної якості взагалі. При цьому способи об'єктивації соціальних структур можуть істотно варіюватись і включати як цілеспрямоване утвердження, так й інкрементальне поширення. Однак, наскільки це дозволяє кваліфікувати їх як інтенціональні феномени, питання неоднозначне. З одного боку, за умови достатнього ступеню об'єктивації, седиментації та інтерналізації соціальні структури набувають певну міру онтологічної автономності, продукують власну логіку належності і здійснюють самостійний вплив незалежно від намірів акторів, які їх генерували. Найбільшої наочності такий вплив набуває тоді, коли навколо цих структур формуються спеціальні механізми, покликані їх підтримувати, і відповідні суб'єкти, наділені повноваженнями з підтриманням цих структур.

Але з іншого, їх репродукція у властивостях та практиках акторів залежить від готовності акторів до такої репродукції, яка не може бути гарантована раз і назавжди. Навіть у випадку тривалої і глибинної інтерналізації існує можливість того, що такі практики і відповідні їм соціальні структури можуть бути поставлені під сумнів або навіть відкрито оскаржені. Це не означає, що за такого оскарження структура втрачає свій вплив – одиничний прояв обструкції так само, як і одиничний прояв дотримання, ще не призводить до структурних зрушень. Однак, якщо таке оскарження тягне за собою колективну відмову чи відхід від репродукції належних практик, структурні зміни є немінучими. Тобто актори можуть інтенціональними діями вплинути на стан, зміст та рівень навіть вже існуючих структур.

Це дає підстави вважати, що інтенціональний вплив акторів на соціальні структури має місце в процесі їх конструювання, утвердження та відтворення, тоді як казуальні та конститутивні ефекти структур не можуть визначатися суто волею акторів. Іншими словами, соціальні структури не є ані виключно автоматичною проекцією інтенціональних дій акторів, ані механістичною агрегацією їхніх дискурсів та практик. Актори можуть цілеспрямовано конструювати і трансформувати зміст соціальних структур та програмувати бажаний напрямок їхньої дії, але вони не здатні самостійно забезпечувати бажані структурні ефекти в рамках усталеної логіки належності. Адже з моменту свого утворення соціальні структури «живуть власним життям», відповідно до ступеню власної онтологічної автономності, що встановлюється вищезгаданими критеріями. Звісно, чим вищим є цей ступінь, тим складніше акторам здійснювати інтенціональний вплив на структуру, але в жодному разі це не можна вважати неможливим.

І, зрештою, питання *сталості* соціальних структур також є доволі суперечливим для конструктивізму, тому що соціальна реальність як така видається набагато більш мінливою та схильною до флуктуацій, але разом з тим деякі соціальні структури демонструють велику історичну тривалість навіть у порівнянні з матеріальними структурами. Так, наприклад, Б. Бузан та Дж. Лусон, розробляючи альтернативний підхід до періодизації розвитку глобальної системи на основні сукупності критеріїв, в тому числі критерію соціальних організуючих принципів системи, виділяють лише три первинні кластери дат або поворотні

етапи у світовій історії, які супроводжувались докорінною трансформацією цих принципів, – 1500, 1860 і 1942 роки⁴⁰. Одним з пояснень цього є той факт, що соціальні структури за певних умов можуть мати ефект «самоукорінення» або «колії»⁴¹, що провокує інерцію їх відтворення за відсутності чітких альтернатив. Але не варто проводити пряму кореляцію між ступенем сталості та ступенем онтологічної автономності соціальних структур. Як свідчать дослідження, у випадку навіть таких відносно «жорстких» структур, як міжнародні норми, їх конкретність, яка забезпечує відповідний рівень автономності, часто стає чинником, що прискорює їх занепад, особливо у разі різкої і тотальної фрустрації загального контексту⁴².

У цьому питанні слід враховувати також той факт, що соціальні структури можуть існувати в одиничній іпостасі, а можуть формувати взаємопов'язані ієрархічні конфігурації, в рамках яких вони частіше за все існують. В таких конфігураціях імперативність структурного впливу на поведінку акторів істотно зростає, спонукаючи їх до більш послідовного відтворення узгоджених практик, ціна порушення яких також значно збільшується. Це означає, що сталість соціальних структур визначається не тільки їх власними характеристиками, але і взаємозв'язком з іншими структурами, а також роллю у відповідному соціальному контексті.

Також необхідно зауважити, що за всіма вказаними параметрами – онтологічною автономністю, інтенціональною якістю та сталістю – соціальні структури можуть зазнавати трансформації. Тому визначити конкретну міру цих параметрів для усіх соціальних структур взагалі не представляється можливим. Ми можемо лише окреслити коло критеріїв, від яких ці параметри можуть залежати, залишивши простір для варіативності у кожному конкретному випадку.

Таким чином, провівши огляд особливостей концептуалізації соціальних структур в рамках парадигми соціального конструктивізму, можна зробити висновок, що включення соціального та ідейного вимірів до онтологічного ареалу даної парадигми обумовило докорінну трансформацію наукового розуміння структуризації міжнародної системи. По-перше, нематеріальна природа соціальних структур означала, що у своєму існуванні такі структури залежать від міжсуб'єктивного поширення та практичного відтворення, що автоматично призводило до підвищення ролі суб'єктивного

рівня міжнародної системи та унеможливлювало підтримання у конструктивістському мисленні уявлення про абсолютну онтологічну незалежність її структурного рівня. Уявлення про конструйований характер соціальних структур також посилювало суб'єктивні можливості впливу акторів на систему структуру, оскільки утверджувало їх здатність конструювати та поширювати бажані структури, і в той же час нівелювало спроби попереднього наукового визначення можливих типів системних структур та універсальних способів їх функціонування.

По-друге, конструктивістська концептуалізація значно розширює спектр потенційних ефектів та форм впливу структури на акторів. Конструктивізм ставить питання про те, як структура може визначати не лише поведінку акторів у міжнародному середовищі, але й їх суб'єктивність, властивості, внутрішню організацію та мотивацію, але вказує на те, що дія соціальних структур не є прямою, а опосередковується конститутивними властивостями акторів та їх готовністю репродукувати відповідні структури.

Але, по-третє, таке розширення кола структурних ефектів поряд із відходом від апріорного їх визначення запровадило у теоретичний апарат конструктивізму істотний елемент варіативності і, фактично, унеможливило попереднє формулювання однозначних універсальних наукових гіпотез щодо взаємодії структурного і суб'єктивного рівнів міжнародної системи. Конструктивізм може лише сформулювати загальні напрямки, за якими така взаємодія може відбуватися, але не передбачити результат такої взаємодії. По суті, він пропонує певний діапазон варіативних кореляцій, з-поміж яких науковці можуть обирати ті, які відповідають потребам їхніх досліджень. Така епістемологічна гнучкість є важливою перевагою конструктивізму, оскільки дозволяє включати до його теоретичного ареалу різні, якщо не сказати протилежні, за своєю спрямованістю роботи, між якими спостерігаються численні онтологічні та концептуальні розбіжності. У питанні властивостей соціальних структур такі розбіжності стосуються, насамперед, ступеню їх автономності, їх співвідношення із матеріальними структурами, інтенціональної якості та відносної сталості.

Викладена концептуалізація соціальних структур відкриває шлях до пошуку нових способів розв'язання дилеми агент-структура з врахуванням як диференційованого характеру структурно-

го впливу на акторів, так і здатності акторів кон- що й має стати завданням подальших досліджень
струювати та утверджувати соціальні структури, у цьому напрямку.

ПОСИЛАННЯ:

- ¹ Adler E. Constructivism and International Relations / E. Adler // *Handbook of International Relations* / W. Carlsnaes, Th. Risse, B.A. Simmons (eds.). – London: Sage Publications, 2002. – P. 104-106.; Gould H.D. What Is at Stake in the Agent-Structure Debate? / H.D. Gould // *International Relations in a Constructed World* / V. Kubáľková, N. Onuf, P. Kowert (eds.). – New York: M.E. Sharp, 1998. – P. 79-98.
- ² Carlsnaes W. The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis / W. Carlsnaes // *International Studies Quarterly*. – 1992. – Vol. 36, No. 3. – P. 250.
- ³ Reus-Smit Ch. Constructivism / Ch. Reus-Smit // *Theories of international relations* / S. Burchill ... [et al.]. – 3rd ed. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 196.
- ⁴ Див. Finnemore M. National Interests in International Society / M. Finnemore. – Ithaca: Cornell University Press, 1996. – P. 22.
- ⁵ Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. – 10th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 160-161.
- ⁶ Adler E. Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics / E. Adler // *European Journal of International Relations*. – 1997. – Vol. 3, No. 3. – P. 327.
- ⁷ К. Уолтц стверджує, що структури впливають на акторів опосередкованим чином, за допомогою соціалізації та конкуренції, але все одно їхній вплив є автоматичним та невідворотнім, див. Waltz K.N. *Theory of International Politics* / K.N. Waltz. – New York: McGraw – Hill: 1979. – P. 73-77.
- ⁸ Wendt A. The Agent-Structure Problem in International Relations Theory / A. Wendt // *International Organization* – 1987. – Vol. 41, No. 3. – P. 340.
- ⁹ Adler E. Constructivism and International Relations / E. Adler // *Handbook of International Relations* / W. Carlsnaes, Th. Risse, B.A. Simmons (eds.). – London: Sage Publications, 2002. – P. 106.
- ¹⁰ Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. – 10th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 167-169.
- ¹¹ Reus-Smit Ch. Constructivism / Ch. Reus-Smit // *Theories of international relations* / S. Burchill ... [et al.]. – 3rd ed. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 198-199.
- ¹² Wendt A. Wendt A. On constitution and causation in International Relations / A. Wendt // *Review of International Studies*. – 1998. – Vol. 24, special issue. – P. 107.
- ¹³ Kubáľková V. Foreign Policy, International Politics and Constructivism / V. Kubáľková // *Foreign Policy in a Constructed World* / V. Kubáľková (ed.). – New York: M.E. Sharp, 2001. – P. 23.
- ¹⁴ Hobson J.M. *The State and International Relations* / J.M. Hobson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – P. 155.
- ¹⁵ Kubáľková V. Foreign Policy, International Politics and Constructivism / V. Kubáľková // *Foreign Policy in a Constructed World* / V. Kubáľková (ed.). – New York: M.E. Sharp, 2001. – P. 22.
- ¹⁶ Wendt A. The Agent-Structure Problem in International Relations Theory / A. Wendt // *International Organization* – 1987. – Vol. 41, No. 3. – P. 359.
- ¹⁷ Див. наприклад Gould H.D. What Is at Stake in the Agent-Structure Debate? / H.D. Gould // *International Relations in a Constructed World* / V. Kubáľková, N. Onuf, P. Kowert (eds.). – New York: M.E. Sharp, 1998. – P. 82.; Flockhart T. Constructivism and foreign policy / T. Flockhart // *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* / S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne (eds.). – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – P. 84.
- ¹⁸ Див. Finnemore M. National Interests in International Society / M. Finnemore. – Ithaca: Cornell University Press, 1996. – P. 22.
- ¹⁹ Boekle H. Constructivist foreign policy theory / H. Boekle, V. Rittberger, W. Wagner // *German Foreign Policy since Unification: Theories and Case Studies* / V. Rittberger (ed.). – Manchester: Manchester University Press, 2001. – P. 105-107.
- ²⁰ Finnemore M. International Norm Dynamics and Political Change / M. Finnemore, K. Sikkink // *International Organization*. – Autumn 1998. – Vol. 52, No. 4. – P. 893.
- ²¹ Checkel J.T. Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe / J.T. Checkel // *International Studies Quarterly*. – March 1999. – Vol. 43. – No. 1. – P. 91.
- ²² Wendt A. Social Theory of International Politics / A. Wendt. – 10th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 145-157.

- ²³ Ibid. – P. 152-154.
- ²⁴ Ibid. – P. 160-163.
- ²⁵ Finnemore M. *International Norm Dynamics and Political Change* / M. Finnemore, K. Sikkink // *International Organization*. – Autumn 1998. – Vol. 52, No. 4. – P. 895.
- ²⁶ Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – 10th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 162.
- ²⁷ Див. наприклад *Security Communities* / E. Adler, M. Barnett (ed.). – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 462 p.
- ²⁸ Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – 10th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 109-113, 157.
- ²⁹ Wæver O. *Discursive Approaches* / O. Wæver // *European Integration Theory* / Wiener A., Diez Th. (eds.). – 2nd edition. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – P. 199.
- ³⁰ Hansen L. *Discourse analysis, post-structuralism, and foreign policy* / L. Hansen // *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* / S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne (eds.). – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – P. 101.
- ³¹ Kowert P. *Toward a Constructivist Theory of Foreign Policy* / P. Kowert // *Foreign Policy in a Constructed World* / V. Kubáľková (ed.). – New York: M.E. Sharp, 2001. – P. 273.
- ³² Reus-Smit Ch. *Constructivism* / Ch. Reus-Smit // *Theories of international relations* / S. Burchill ... [et al.]. – 3rd ed. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005. – P. 195.
- ³³ За виключенням статей Г. Соренсена, Дж Лєгро та М. Куркі – Sørensen G. *The Case for Combining Material Forces and Ideas in the Study of IR* / G. Sørensen // *European Journal of International Relations*. – 2008. – Vol. 14, No. 1. – P. 5-32.; Legro J. *The Plasticity of Identity under Anarchy* / J. Legro // *European Journal of International Relations*. – 2009. – Vol. 15, No. 1. – P. 37-65; Kurki M. *Hidden in plain sight: Constructivist treatment of social context and its limitations* / M. Kurki, A. Sinclair // *International Politics*. – 2010. – Vol. 47, No. 1. – P. 1-25.
- ³⁴ Claude Jr. I.L., *Power and International Relations* / I.L. Claude Jr. – New York: Random House, 1962.; Цит. за Elman C. *Horses for courses: Why not neorealist theories of foreign policy?* / C. Elman // *Security Studies*. – 1996. – Vol. 6, No. 1. – P. 28.
- ³⁵ Gould H.D. *What Is at Stake in the Agent-Structure Debate?* / H.D. Gould // *International Relations in a Constructed World* / V. Kubáľková, N. Onuf, P. Kowert (eds.). – New York: M.E. Sharp, 1998. – P. 83.
- ³⁶ Wendt A. *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – 10th ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – P. 103-109.
- ³⁷ Flockhart T. *Constructivism and foreign policy* / T. Flockhart // *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* / S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne (eds.). – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – P. 86.
- ³⁸ Wendt A. *The Agent-Structure Problem in International Relations Theory* / A. Wendt // *International Organization* – 1987. – Vol.41, No. 3. – P. 360.
- ³⁹ Doty R.L. *Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations Theory* / R.L. Doty // *European Journal of International Relations*. – 1997. – Vol. 3, No. 3. – P. 371.
- ⁴⁰ Buzan B. *Rethinking Benchmark Dates in International Relations* / Barry Buzan and George Lawson // *European Journal of International Relations* published online 16 October 2012. – P. 22.
- ⁴¹ Flockhart T. *Constructivism and foreign policy* / T. Flockhart // *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases* / S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne (eds.). – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – P. 88.
- ⁴² Див. Panke D. *Why international norms disappear sometimes* / D. Panke, U. Petersohn // *European Journal of International Relations*. – 2011. – Vol. 18. – No. 4. – P. 719-742. Вплив критеріїв формальності та конкретності на дієвість та сталість угод між акторами також розглядається у праці Н. Онафа Onuf N. *Speaking of Policy* / N. Onuf // *Foreign Policy in a Constructed World* / V. Kubáľková (ed.). – New York: M.E. Sharp, 2001. – P. 84-85.

Shapovalova A.I. Social structures in international relations: a constructivist conceptualization / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

The article analyses peculiarities of constructivist conceptualization of social structures in international relations and demonstrates how immanent features of social structures as constructed intersubjective phenomena stipulated transformation of scientific understanding of international system structuring within social constructivist paradigm. The author argues that non-material, ideational nature of social structures entails substantial increase in actors' role in their constructing and intersubjective sharing that automatically strengthens the role of international system's subjective level and downplays in constructivist thought the idea of absolute ontological independence of structural level. The constructivist conceptualization also considerably expands the spectrum of potential effects and forms of influence by structure on actors that, along with preservation of meaningful differences regarding the degree of autonomy of social structures, their correlation with material structural, intentional quality and relative stability, introduces a significant element of variation and, in fact, negates the

possibility of formulating unequivocal definite universal scientific hypotheses about interrelation between subjective and structural levels of international system.

Keywords: social structures, international relations, social constructivism, agent-structure dilemma, autonomy, intentionality, construction.

Шаповалова А.И. Социальные структуры в международных отношениях: конструктивистская концептуализация / Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины.

В статье проанализирована специфика конструктивистской концептуализации социальных структур в международных отношениях и продемонстрировано, как имманентные особенности социальных структур как конструированных междусубъективных феноменов обусловили трансформацию научного понимания структуризации международной системы в рамках социального конструктивизма. Автор доказывает, что нематериальная, идейная природа социальных структур означает существенное повышение роли акторов в их конструировании и междусубъективном утверждении, что автоматически усиливает роль субъектного уровня международной системы и делает невозможным поддержание в конструктивистском мышлении представления об абсолютной онтологической независимости её структурного уровня. Конструктивистская концептуализация также серьёзно расширяет спектр потенциальных эффектов и форм влияния структуры на акторов, что при сохранении существенных различий относительно степени автономности социальных структур, их соотношения с материальными структурами, интенционального качества и относительной устойчивости, вводит в теоретический аппарат конструктивизма значительный элемент вариативности и, фактически, отрицает возможность формулирования однозначных универсальных научных гипотез в отношении взаимодействия структурного и субъектного уровней международной системы.

Ключевые слова: социальные структуры, международные отношения, социальный конструктивизм, дилемма агент-структура, автономность, интенциональность, конструирование.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2015

Прийнята до друку 15.05.2015